

UDK 37

ISSN 2545 – 4439

ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Scientific Papers

Vol. 49.1

SOCIAL SCIENCES

KIJ

Vol. 49

No. 1

pp. 1 - 240

Skopje, 2021

KNOWLEDGE

INTERNATIONAL JOURNAL

**SCIENTIFIC PAPERS
VOL. 49.1**

December, 2021

**INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT
SKOPJE**

KNOWLEDGE
International Journal Scientific Papers Vol. 49.1

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Milka Zdravkovska PhD, Drago Cvijanovic PhD, Predrag Trajković PhD, Lazar Stosic PhD, Krasimira Staneva PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Daniela Todorova PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Zoran Srzentić PhD, Sinisa Opic PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 49.1

ISSN 1857-923X (for e-version)

ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

President: Academic, Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (N. Macedonia)

Vice presidents:

Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (N. Macedonia)

Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)

Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)

Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)

Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)

Members:

- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Faculty of economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Aziz Pollozhani PhD, Rector, University Mother Teresa, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Aneta Mijoska PhD, Faculty of Dentistry, University “St. Cyril and Methodius”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Artan Nimani PhD, Rector, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolverhampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Ali Hajro, PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Darijo Jerkovic PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Daniela Todorova PhD, “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Fadil Millaku, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Fatos Ukaj, University “Hasan Prishtina”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Halit Shabani, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (N.Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Ibrahim Obhodjas PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Ivan Blazhevski, PhD, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jamila Jaganjac PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof. Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Kiril Lisichkov, Faculty of Technology and Metallurgy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Krasimira Staneva PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Łukasz Tomczyk PhD, Pedagogical University of Cracow (Poland)

- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Lazar Stosic, PhD, Association for development of science, engineering and education, Vranje (Serbia)
- Prof. Lulzim Zeneli PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N.Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Marija Magdinceva – Shopova PhD, Faculty of tourism and business logistics, University “Goce Delchev”, Shtip (N. Macedonia)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Mihajlo Petrovski, PhD, Faculty of Medical Sciences, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Marijan Tanushevski PhD, Macedonian Scientific Society, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Nedžad Korajlic PhD, Faculty of criminal justice and security, University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)

- Prof. Nikola Sabev, PhD, Angel Kanchev University of Ruse, Ruse (Bulgaria)
- Prof. Nonka Mateva PhD, Medical University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Nano Ruzhin PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rossana Piccolo PhD, Università degli studi della Campania - Luigi Vanvitelli (Italy)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Rumen Tomov PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski PhD, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Stojan Ivanov Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N. Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Temelko Risteski PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Todor Krystevich, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Todorka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vojislav Babic PhD, Institute of Sociology, University of Belgrade (Serbia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Vjollca Dibra PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkovski, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevic PhD, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

REVIEW PROCEDURE AND REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 63 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

CONTENTS

DOES EDUCATION REDUCE CRIME? ECONOMIC ANALYSIS ON A SAMPLE OF EUROPEAN COUNTRIES	17
Vojislav Babic	17
Siniša Zarić	17
UNDERSTANDING THE EFFECTS OF WORKPLACE CONFLICTS: AN EMPLOYEE PERSPECTIVE.....	23
Ivanka Mihaylova.....	23
COMPLEX COMMUNICATION BARRIERS IN THE ORGANISATION IN A CRISIS CONTEXT ..	29
Valentin Vasilev	29
Dimitrina Stefanova.....	29
FINANCIAL INSTITUTIONS AS A BUILDING ELEMENT OF THE NATIONAL INNOVATION SYSTEM.....	35
Slobodan Cvetanović	35
Dragan Turanjanin	35
RATIONAL DECISION MAKING BASED ON ANALYZING ORGANIZATIONAL SURROUND FACTORS: A VIEW OF CRAFTING DIFFERENTIALITY AND EFFECTIVENESS IN KOSOVO ENTERPRISES.....	41
Elvis Elezaj	41
Bekë Kuqi	41
BIBLIOGRAPHIC SYSTEMS FOR KNOWLEDGE ORGANIZATION	47
Mihaela Banek Zorica	47
Jadranka Lasić-Lazić	47
HUMAN METAMORPHOSIS - THE NEW ENVIRONMENTAL EDUCATIONAL PARADIGM. BETWEEN ETHICS AND TRUTH.....	53
Simona-Nicoleta Stan	53
Amalia-Gianina Străteanu	53
Oana-Angela Ticuşan	53
AN OVERVIEW ON HOW CAN FINANCIAL TECHNOLOGY (FINTECH) TRANSFORM THE FUTURE OF BANK SERVICES AND PERFORMANCE: A CHALLENGE OR OPPORTUNITY?....	59
Artina Bedjeti Baftijari	59
Leonid Nakov	59
DIGITAL CHALLENGES FOR RETAIL BANK MARKETING STRATEGIES IN BULGARIA	65
Bistra Vassileva	65
Hristo Rafailov	65
FORMULATION OF A FUNCTIONAL MARKETING STRATEGY IN SMALL TEXTILE ORGANIZATIONS	71
Miodrag Trajković	71
PRICE POSITIONING AND STRATEGIES	77
Ivanka Kostova	77
THE ROLE OF CONSUMER CARE IN KOSOVO.....	85
Bajram Hasani	85
INFLUENCE OF COVID-19 ON THE INNOVATION ACTIVITY OF THE BIO-SECTOR IN BULGARIA.....	89
Valentina Nikolova-Alexieva	89
Katina Valeva	89

STRESS DURING COVID-19 PANDEMIC IN KOSOVO: A COMPARATIVE STUDY OF DIFFERENT PROFESSIONS	97
Delvina Beka	97
Zana Qehaja	97
Valbona Uka	97
GLOBAL VALUE CHAINS AND THE COMPETITIVENESS OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES	105
Zijad Sabotic	105
THE ROLE OF THE BUSSINES ENVIRONMENT IN THE DEVELOPMENT OF FORMAL AND INFORMAL SMSs IN KOSOVO - COMPARATIVE ASPECTS	113
Yil Mehmetaj	113
ANALYSIS OF THE GREEN ECONOMY IN BULGARIA	119
Katina Valeva	119
Valentina Nikolova-Alexieva	119
GREEN ACCOUNTING – MANAGEMENT INSTRUMENT OF THE ENTERPISE’S SUSTAINABILITY DEVELOPMENT	127
Petya Yordanova – Dinova	127
THE ROLE OF WOMEN IN BUSINESS DEVELOPMENT – CASE STUDY MUNICIPALITY OF GJILAN	133
Djellesa Xhelili	133
CONTRIBUTION OF TOURISM ON GDP IN NORTH MACEDONIA	139
Elsana Aqifi	139
Arta Kadriu	139
THE QUALITY OF THE ANIMATING PRODUCT AS A COMPETITIVE ADVANTAGE IN THE HOTEL INDUSTRY	145
Zlatina Karadzhova	145
Aleksandar Angelov	145
INITIATING AND RECEPTIVE FACTORS OF TOURIST MOVEMENTS IN THE ROLE OF TOURIST PRACTICE IN A GIVEN SOCIAL CONTEXT	153
Zoran Nikolovski	153
Biljana Nikolovska	153
Goran Antonievski	153
CHARACTERISTICS OF ECONOMIC FACTORS FOR RURAL TOURISM DEVELOPMENT	159
Vladimir Kitanov	159
DEVELOPMENT AND ECONOMIC SIGNIFICANCE OF RURAL TOURISM	163
Vladimir Kitanov	163
Tanja Angelkova Petkova	163
THE NEED FOR ENTREPRENEURSHIP POLICY IN STUDENT ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN BULGARIA	167
Kalin Boyanov	167
THE INFLUENCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE INTERNATIONALIZATION OF SMEs	173
Zijad Šabotić	173
THE RISK MANAGEMENT INFLUENCE ON THE OPERATIONS OF THE COMPANY	181
Ivan Lazović	181
Dejan Antanasković	181
Srđan Skorup	181
ACCOUNTING ASPECTS OF INTERNATIONAL TRADE TRANSACTIONS FOR PROCESSING OF FOREIGN MATERIALS	187
Stanislava Pancheva	187

ABOUT ENTERPRISE'S SOLVENCY AND THE METHODS OF ITS ANALYSIS	193
Rositsa Ivanova.....	193
ECONOMIC ANALYSIS OF ACCOUNTING INDICATORS IN THE FUNCTION OF MAKING A DECISION ON LOAN AND BORROWING.....	201
Ljiljana Stošić Mihajlović	201
COMPARATIVE ADVANTAGES OF BULGARIA IN INTERNATIONAL TRADE IN SERVICES FOR THE PERIOD 2011-2020	207
Daniel Kolev Dimanov	207
ANALYSIS OF FINANCIAL PERFORMANCE OF HOTEL COMPANIES USING RATIO ANALYSIS.....	215
Stefan Milojević	215
Marko Špiler	215
Marija Milojević.....	215
Jovan Travica.....	215
KEY GUIDELINES OF THE CAPITAL ADEQUACY ANALYSIS OF PENSION INSURANCE COMPANIES	223
Maia Iankova Natchkova.....	223
ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR PREPARATION OF REPORTS FOR ECONOMIC BUSINESS ANALYSIS	231
Ljiljana Stošić Mihajlović	231
IMPACT OF THE NATIONAL AUDIT OFFICE ON INCREASING THE QUALITY OF PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT	237
Abdulla Prebreza	237

DEVELOPMENT AND ECONOMIC SIGNIFICANCE OF RURAL TOURISM

Vladimir Kitanov

University “Goce Delcev” Stip, N. Macedonia, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Tanja Angelkova Petkova

University “Goce Delcev” Stip, N. Macedonia, tanja.angelkova@ugd.edu.mk

Abstract: Rural tourism is a complex tourism product, composed of numerous partial tourism products that are interconnected in functional, economic, sociological and spatial, as well as tourism as a whole, because the rural area has numerous local and regional tourist attractions from which numerous partial products are created. , which on the principle of "small connection" create specific products characteristic of rural areas and rural tourism.

Rural tourism satisfies the urban man's need for "free space", for the return of tradition, for learning about the differences in natural resources and folklore and allows him to get acquainted with the "characteristic agricultural cultures of the region".

Rural tourism is a selective form of tourism that gains importance in the context of the ecological dimension of man and space and growing awareness of the need for sustainable development.

Keywords: rural tourism, development, characteristics, economy.

РАЗВОЈ И ЕКОНОМСКО ЗНАЧЕЊЕ НА РУРАЛНИОТ ТУРИЗАМ

Владимир Китанов

Универзитет “Гоце Делчев“, Штип, С. Македонија, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Тања Ангелкова Петкова

Универзитет “Гоце Делчев“, Штип, С. Македонија, tanja.angelkova@ugd.edu.mk

Апстракт: Руралниот туризам е комплексен туристички производ, составен од бројни парцијални туристички производи кои меѓусебно се поврзани во функционална, економска, социолошка и просторна, како и туристичка целина, бидејќи руралното подрачје има бројни локални и регионални туристички атракции од кои бројни парцијални производи се создаваат, кои по принципот на „ситна врска“ создаваат специфични производи карактеристични за руралните средини и руралниот туризам.

Руралниот туризам ја задоволува потребата на градскиот човек за „слободен простор“, за враќање на традицијата, за учење за разликите во однос на природните ресурси и фолклорното наследство и му овозможува да се запознае со „карактеристичните земјоделски култури на регионот“.

Руралниот туризам е селективен облик на туризам кој добива на значење во контекст на еколошката димензија на човекот и просторот и растечката свест за потребата од одржлив развој.

Клучни зборови: рурален туризам, развој, карактеристики, економија

Руралниот туризам е заедничко име за сите форми на туризам што се одвиваат во руралните средини. Терминот „рурален туризам“ е прифатен во Европската унија. Во домашната литература покрај поимите рурален туризам се употребуваат и поимите агротуризам и селски туризам. Нивната употреба не е адекватна со оглед на тоа што агротуризмот е само еден од облиците на руралниот туризам, а селскиот туризам го опфаќа само туризмот во селата. Според дефиницијата за рурален туризам дадена во ((Encyclopedia of Tourism, 2000), се посочува дека руралниот простор е основен ресурс за развој на руралниот туризам и дека развојот на овој вид туризам е предизвикан од потребата од жителите од урбаните средини за одмор и рекреација во руралните средини.

Руралниот туризам е „третата опција на туризмот“ и дава дополнителна вредност на руралната економија, но и нови содржини, односно нов живот на културното и природното наследство, ваквиот вид на туризам е инструмент за рурален развој и обнова на селата.

Во 1986 година, Советот на Европа донесе дефиниција, која беше прифатена на ниво на Европската унија и е најприсутна во странската и домашната литература, според која терминот рурален туризам се користи во случаи кога руралната култура е клучна компонента на понудениот туристички производ. Советот на Европа го дефинираше и руралниот туризам од аспект на активности кои може да се реализираат во руралните средини, како што се: планинарење, активности на вода, во воздух, разни спортови итн. Активностите што

се спроведуваат во рамките на руралниот туризам вклучуваат запознавање со производните процеси во земјоделското производство, културните, гастрономските, како и здравствените активности.

Според горенаведените дефиниции, руралниот туризам е нераскинлив од руралното подрачје. Со анализа на достапната домашна и странска литература, може да се заклучи дека не постои единствена меѓународно прифатена дефиниција за рурална област. Затоа, во рамките на Европската Унија, за да се формира заеднички критериум за руралност, беше прифатена дефиницијата на Организацијата за економска соработка и развој (*OECD*). Според овој критериум, руралните средини, на локално ниво, се сметаат за оние со густина на населеност помала од 150 жители на км². На регионално ниво, географските единици се групирани во три вида: (а) претежно рурални области, каде што руралните области сочинуваат повеќе од 50% од територијата; (б) суштински рурални области, каде што руралните области сочинуваат 15% до 50% од територијата и (в) доминантно урбанизирани области, каде што руралните области сочинуваат помалку од 15% од територијата. Според наведените критериуми, Европската Унија е доминантна рурална област, имајќи предвид дека руралните средини сочинуваат околу 90% од територијата.

Руралниот туризам е мултисекторска дејност, имајќи предвид дека туристичката понуда ги комбинира економските, социјалните и културните аспекти.

Според (Roberts, Hall, 2003) клучните карактеристики на руралниот туризам се: (а) се наоѓа во рурални области; (б) е функционално рурален (поврзан со рурална област, карактеризирана со отворен простор, контакт со природата, наследство, традиционално општество и производство); (в) можност туристите да учествуваат во традиционалните активности и начин на живот на локалното население; (г) обезбеден директен контакт гости-домаќин; (д) лоцирани во рурални населби, кои обично се помали по големина; (е) руралниот туризам се карактеризира со традиција на една област; (ж) развојот на руралниот туризам е бавен, бидејќи често е во голема мера контролиран од локалната заедница за долгорочен развој и благосостојба на областа; (з) многу различни форми на рурален туризам се резултат на сложени влијанија на руралната средина, економијата, историјата и другите карактеристики на дадена локација; (4) руралната заедница има значителна корист од приходот генериран од руралниот туризам.

Основните карактеристики на руралниот туристички производ се: (а) рурално искуство, односно искуство на одмор во рурална средина; (б) рурална култура; (в) туристите се привлечени од можноста да се релаксираат во значајна интеракција со локалното население и природата

Важна карактеристика на руралниот туризам е директниот контакт на домаќинот и гостинот. Друг автор има сличен став, наведувајќи дека специфичноста на руралниот туристички производ е напор да му се обезбеди на посетителот личен контакт, „чувство за физичката и човечката средина во руралните области и, колку што е можно, да да може да учествува во активности, традиции и начин на живот на локалното население“.

Клучна карактеристика на руралниот туризам е руралниот идентитет, кој е „клучен за доаѓањето и престојот на туристите во руралните средини“, а од друга страна овој вид туризам има клучна улога во зачувувањето на идентитетот на руралните заедници. За руралниот туризам, клучните елементи кои го одредуваат руралниот идентитет на одредено рурално подрачје, а со тоа и основните карактеристики на руралниот туризам се: (а) начинот на работа, односно вршење на земјоделски и други дејности; (б) начинот на подготовка на храната; (в) начинот на облекување на село; (г) начинот на одмор, забава и видови хоби на село; (д) народни обичаи; (е) традиционална архитектура; (ж) природни и други специфичности.

Руралниот туризам е значаен сегмент од глобалната туристичка понуда, но и туристичката понуда на многу европски земји. Се проценува дека руралните туристи сочинуваат 3% од вкупниот број туристи во светот, а 25% во рамките на Европската унија. Овој вид туризам бележи годишен раст од 6% на глобално ниво, додека годишниот раст на вкупниот туризам е околу 4%.

Според некои автори, многу е тешко да се дадат прецизни податоци за тоа колку туристички сообраќај се реализира во руралните области во светот. Не постои усогласена дефиниција за рурален туризам, така што Светската туристичка организација (WTO) нема прецизни податоци за тоа колку туристички сообраќај се реализира, ниту колку даватели на услуги има во руралните средини, со оглед на тоа што некои земји значат рурален туризам, само престој на фарми и други и други облици на рурален туризам. Според други автори, кои сметаат дека „иако се проценува дека 75% од вкупната светска туристичка побарувачка е насочена кон руралните средини, не е можно да се дадат попрецизни податоци,... ако се земе предвид доминантната барањата на побарувачката, нејзината изразена селективност и мотив, може да се констатира дека значителен дел е насочен кон руралните средини.

Руралниот туризам има економско, социјално и политичко значење. Според Светската туристичка организација (WTO), економското значење на руралниот туризам го вклучува влијанието на овој вид туризам врз развојот на руралните и планинските области кои немаат можности за други активности, како и влијанието врз животниот стандард во оддалечените села и зачувувањето на традиционалните стопански

активности, односно спречување на урбанизација на руралните средини. Руралниот туризам генерира директни и индиректни можности за вработување на ниво на локална заедница и овозможува правична распределба на економските, социјалните и културните придобивки за локалното население. Економските влијанија на руралниот туризам предизвикуваат и општествени промени, кои се манифестираат во подобрување на условите за живот во однос на комуналната опрема, развој на физичка и социјална инфраструктура, но и збогатување на културниот живот во руралните средини.

- Подобрување на квалитетот на животот и материјалната состојба на населението во руралните средини и балансирање на регионалниот развој; стопирање на миграцијата на руралното население во урбаните центри и мотивирање на младите да се вратат на село, со што ќе се подмлади руралното население и ќе се подобри структурата на работоспособното население; развој на класично земјоделско производство и пласман на производи според принципите на пазарна економија; афирмација на програмата за органско земјоделско производство.

- Можност за отворање нови работни места и остварување дополнителен приход; воспоставување трајни врски меѓу локалните заедници и домашниот или меѓународниот пазар.

- Реализација на невидлив извоз, пласман на домашни производи, валоризација на континенталните делови преку нивно вклучување во туристичката понуда, создавање основи за проширување на туристичката побарувачка.

- Обезбедување нови, алтернативни, извори на дополнителни приходи; отвора нови работни места;

- поттикнување економски активности на локално ниво; влијание врз севкупниот мултипликаторски економски и социјален ефект.

- Го поттикнува развојот на локалниот пазар за земјоделски и неземјоделски активности во селата, валоризација на природните ресурси.

- Важен двигател на економските активности и намалување на бројот на постојани и сезонски невработени на пазарот на трудот.

- Влијае на економскиот развој на туристичката дестинација.

- Овозможува пад на вработеноста во земјоделството, го апсорбира вишокот рурален труд

- За да се максимизира потенцијалот на „руралната туристичка индустрија“, неопходно е да се вклучи развојот на руралниот туризам во интегрираните развојни планови, со цел најдобро да се реализираат неговите мултисекторски развојни можности и ефекти.

- Влијание врз зголемувањето на благосостојбата, односно врз економскиот развој на локалната економска заедница и регионот; влијание врз растот на животниот стандард на локалното население; влијание врз социјалните промени во секојдневниот живот на локалното население.

Економското значење на руралниот туризам се манифестира во растот и диверзификацијата на руралната економија, особено во нејзината ревитализација и реорганизација, што влијае и на зголемување на квалитетот на животот на локалното население. Туристичките текови можат да бидат генератор на дополнителен приход на фармата, како што се приходите од старите занаети и други услужни сектори. Руралниот туризам дава и можности за постигнување економска валоризација на спецификите на неискористените и напуштените куќи, карактеристичниот простор, културата и севкупната понуда на содржини, како и производство на квалитетна храна. Руралниот туризам овозможува и пазарна валоризација на културното наследство и неговите симболи, природната средина и идентитетот на руралните области. Стратегијата за развој на руралниот туризам треба да се заснова на еколошка, економска и социјална одржливост. Економското значење на руралниот туризам на микро ниво, односно значењето за локалната економска заедница, може накратко да се опише со поимот „CARE“, што значи:

(1) отворање нови работни места (Create New Jobs);

(2) Привлекување на нов бизнис (Attract New Business) ;

(3) зачувување на постојните фирми (Retain Existing Firms);

(4) проширување на постоечките фирми (Expand Existing Firms).

Забрзаниот развој на руралниот туризам во Европската унија во 1990-тите беше резултат на потребата од обезбедување дополнителен приход на земјоделските стопанства, што сведочи за економската важност на руралниот туризам. Покрај позитивниот економски, руралниот туризам може да има и негативни економски ефекти, како што се:

(а) зголемување на трошоците за зачувување на природните ресурси и животната средина;

(б) сезонски карактер (пренатрупаност на капацитетите во текот на целата година);

(в) ниска стапка на поврат на инвестицијата;

(г) зголемување на увозните преференции за да се задоволат туристичките потреби;

(д) раст на прекумерната зависност од туризмот, промена на економската структура на локалната

економија;

(f) зголемување на цените на производите, услугите и земјиштето, зголемување на трошоците за живот на домашното население;

(e) помошни трошоци (не ги плаќаат директно туристите, на пр. инфраструктурни трошоци).

Според ова „доколку се дозволи спонтан развој на туризмот во одредена област, може да се случи по првичните економски придобивки да дојде до таков пораст на вкупните трошоци (економски, еколошки и социјални) што може да надмине вкупните придобивки.“ се однесуваат на руралниот туризам.

Негативните социо-економски ефекти на руралниот туризам се: сезонска побарувачка, имиграција на работна сила, промена во локалната структура на вработување, вработување на жени на ниско платени и случајни работни места („улога на домаќинките“). самостојните активности со слаби врски со локалната економија и руралниот туризам, можат да предизвикаат локална инфлација на цените.

За сеопфатна анализа на негативните економски ефекти од руралниот туризам, неопходно е да се наведат опортунитетните трошоци, имајќи предвид дека „опортунитетниот трошок е вредноста на стоките или услугите од кои сме се откажале. Поточно, потребно е да се анализираат и да се инвестира во некои други дејности кои би можеле да донесат повисоки приходи за локалното население и економија од руралниот туризам.

ЛИТЕРАТУРА

Douglas, N., & Derrett, R. (2019). *Special Interest Tourism*. Brisbane: John Wiley & Sons.

Encyclopedia of Tourism (2019). Editor: Jafar Jafari, Routledge, London – New York.

ETC. (2018). *Annual report 2018*. Brisel: European Travel Commision.

Horner, S., & Swarbrook, J. (2020). *International cases in tourism management*, Elsevier, London

George W., Mair H., & Reid D. (2019). *Rural tourism Development Localism and Cultural Change*, Channel view Publicatios, Toronto, Canada

Roberts L., & Hall D. (2018). *Rural tourism and recreation: principles to Practise*, CABI Publishing, Oxon, UK

Stojković, M. (2016). *Primena drustvenih mreza u turizmu i ugostitelstvu – drugo izdanje*. Tourism

Weaver, D. (2019). *Tourism managment*, Milton Old, David Rule